

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

„Spaudos draudimas paakino ir pagreitino lietuvių tautos atgimimą“

2014-05-16

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Aktualijos

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2014-05

Straipsnis parengtas pagal gegužės 7 d. Prezidentūroje, Nacionalinio diktanto laureatų pagerbimo renginyje, pasakytą kalbą

Ši frazė iš redaktorių Jono Aisčio ir Stepo Zobarsko pratarmės, parašytos 1954 metais JAV išleistam literatūros metraščiui „Gabija“, skirtam spaudos atgavimo penkiasdešimtmečiui ir tremties dešimtmečiui paminėti. Didžiulė knyga (545 p.) pradedama Jurgio Baltrušaičio ketureiliu („Aš žinau, žinau, kaip žvaigždės krinta“) ir baigiama Jono Aisčio straipsniu „Paskutinysis penkiasdešimtmetis“. Spaudos atgavimo šimtmetį minėjome rimtai, rūpestingai, bet permąstydamą 110-ąsias to ypatingo įvykio metines, pirmiausia atsimenu „Gabiją“ ir ją atsiverčiu. Ir į pavadinimą iškelta paradoksali frazė rodo to leidinio vidinį gyvybingumą; mąstoma išvengiant tiesmukumo, išvelgiant prieštaras. Tai, aišku, būdingiausia Jono Aisčio straipsniui, nepatekusiam į jo eseistikos rinktinę „Milfordo gatvės elegijos“ (1991). Svarstoma apie laiką, veikusį (veikiantį) mūsų tautos naudai ir nenaudai. „Ta prasme spaudos atgavimas yra pirmas konkretus ir reikšmingas politinis mūsų tautos įvykis po Žalgirio mūšio. Pirmą kartą mūsų tautos laimės ratas pradėjo vėl sukintis iš nelaimės į laimę. Tai tos pačios prigimties atitikimas (arba veiksmas, kam tai maloniau skamba), kaip ir nepriklausomybės atgavimas.“

Ryšys tikrai yra. Be kalbos, jos spaudos laisvės, ką galima kalbėti apie nepriklausomybę. Įsiklausydami į savo pirmosios respublikos žingsnius, aiškiai jaučiame, kad jie tarsi suderinti su prigimtosios kalbos ritmu. Kitaip ar būtų pasisekę tiek daug padaryti. Į jauną Kauno universitetą jauna jo profesūra rinkosi iš Europos sostinių, parašę daktaro disertacijas prancūzų, rusų, vokiečių kalbomis, bet lyg ir nebuvo minčių, kad Lietuvoje savo mokslo darbus rašytų ne lietuvių kalba, kad mokslinių žurnalų publikacijos būtų skelbiamos kuria kita kalba, svarbesne mokslui.

Žodis, kalba bendriausia prasme yra atsiradę iš žmogaus laisvės. Laisvas eiti, laisvas kurtis būstą nuo vėjo, lietaus. Laisvas pasiūaukti kitą, į jį kreiptis, laisvas medžiu pavadinti tą, kuris dygsta iš žemės, auga, teikia pavėsį, užuoglaudą, medžiagą, bet ir

dar kažką, ko tiesiogiai lyg ir nėra, o yra. Žmogus yra tas, kuris gali laisvai kalbėti ir kalbėtis su kitais – su žmonėmis, daiktai. Laisvo žmogaus kalba yra laisva. Nelaisva kalba reiškia ir nelaisvą, įkalintą žmogaus pasaulį. Žmogus lyg ir paliktas laisvėje, bet nelaisva kalba ją labai apriboja, sustabdo ekonominę, politinę, kultūrinę pažangą. 50 sovietinio režimo metų – ir tie, kurie lyg ir buvo laisvėje, negalėjo būti laisvi be laisvos kalbos.

1863 metų sukilimas, kurio 150-ąsias metines pažymėjome tik pernai, buvo ir liko ypatingas veiksmas ir lietuvių tautos istorijoje. Jis tebebuvo persmelktas LDK dvasios ir bendrų aspiracijų su Lenkija, tai buvo bajorijos, politiškai aktyviausios abiejų tautų visuomenės dalies herojiškas ir kruvinas pasiryžimas atgauti žmogiškąją ir valstybinę orumą. Valstiečiai dalyvavo sukilime siekdami išsivaduoti iš baudžios, atgauti žemes. 1863 metų sukilimas lieka apgaubtas didžiosios romantizmo epochos idealų, kurie Vilniuje, Adomo Mickevičiaus mieste, buvo itin aukšti. Lukiškių aikštė savo dvasia yra Sukilimo aikštė, pakrikštyta jos herojų – lietuvių, gudų, lenkų – krauju; geresnio, tinkamesnio vardo jai nerasime.

1863 metų sukilimo pralaimėjimas buvo ir lietuvių kalbos, jau turinčios Kristijono Donelaičio kalbinę galią ir kalbinę išmintį, pralaimėjimas, nors ir laikinas. Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus jau išmokyta skaityti Lietuva neteko galimybės viešai naudotis savo prigimtąja kalba. Lietuvių kalba buvo paimta į nelaisvę kaip įkaitė už savo tautą.

Nepraeis nė šimtas metų ir kita imperinė galybė įkaitais už savo tautą paims šviesiausius inteligentus, išveš į mirties lagerį, tarp jų ir rašytoją, profesorių Balį Sruogą, atims iš jo kalbą, svarbiausią to laiko egzistencinę paguodą, netgi galimybę rašyti laiškus gimtąja kalba. Tai kartojasi – kartojasi įkaitų dramos, kartojasi kalbų įkalinimo būdai. Todėl žmonės neturi užsimiršti. Gyvenimas yra budėjimas ir būdravimas.

Lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikas – keturi dešimtmečiai nuo 1864 iki 1904 metų, kai Gabrielė Petkevičaitė-Bitė galėjo ištarti: „Spauda leista.“ Tai jos vaizdelio- *fotografijos* pavadinimas, ne tik džiaugsmas, bet ir liūdesys, kiek aukų sudėta, kiek gyvenimų. Ir dėl ko? Dėl to, kas kitoms Europos tautoms nekėlė jokio rūpesčio. Jos turėjo laisvę ir laisvą kalbą. Laisvą kalbą kalbėti, rašyti, leisti laikraščius ir knygas.

Ne kartą lietuvių inteligentų klausta savęs: ar mums spaudos laisvė buvo atiduota, ar ją atgavome kaip Rusijos caro malonę, ar išsikovojome? Ar gavome, ar atsiėmėme tą laisvę, kai jau pajėgėme, kai sustiprėjome? Vėl svarbu prisiminti paradoksalų Jono Aiščio mąstymą: „Anksčiau buvo sakoma „spaudos gražinimas“, o šiandien daugiau linkstama į „atgavimą“ ir net į „atkovojimą“. Tai yra smulkmenos, bet ir jose reikėtų ieškoti daugiau logiškumo negu tuščios garbės, nors šiandien visuose pasakymuose yra po lygiai tiesos. Jei tie trys žodžiai – gražinimas, atgavimas ir atkovojimas – turi lygių teisių, jei juose slypi ta pati prasmė ir ta pati mintis, tai prasmingiausia yra ta, kuri turi didesnę pasyvumo dozę.“ Dėl to, kad mes patys ne viską galime. Kaip atsakyti mums šiandien? Gegužės 7 diena mums yra Spaudos *atgavimo*, kalbos ir knygos diena. Nereiktų to žodžio, to atgavimo. Minėkime spaudą, kalbą, knygą kaip laisvo tautos buvimo garantijas. Klausimas nėra atskiras, su juo susiję ir abiejų mūsų respublikų

likimai. Ne, niekas nebuvo leista, niekas mums nebuvo duota, tai pačios tautos veiksmai, tai subrendusi galia ir valia pasinaudoti istorijos aplinkybių palankumu. Ir lietuvių spaudos laisvė prieš 110 metų buvo išsikovota, nacionalinis judėjimas jau buvo stiprus, tautinė savimonė sustiprinta ir kūrybos, sugebėta pasinaudoti palankiai susiklosčiusiomis sąlygomis.

Ką patyrė lietuvių tauta, ko išmoko, kam subrendo lietuviško žodžio nelaisvės sąlygomis? Spaudos lietuviškais rašmenimis draudimas užgavo, palietė, įžeidė kiekvieno lietuvių jausmus, taip pat ir religinius, tauta pajuto turinti tautinį orumą – ji išleido savo vaikus į slaptas mokyklas, ji sugebėjo nepriimti „graždankos“, lietuviškų žodžių, rašomų rusiškais raidėmis. Netikėtai pasirodė, kad raidės, rašmenys yra labai svarbu, kad raštas yra savas, savas kaip marškiniai, negali apsivilkti svetimų, kūnas priešinasi. Raidės yra svarbu, abėcėlė – lietuvių kalbos konstitucinis pamatas. Tai pamoka iš spaudos draudimo laiko. Rūstus laikas išugdė Lietuvai nacionalinius herojus – pirmiausia Vincą Kudirką, „Varpo“ kūrėją, atkaklų spaudos darbininką, Lietuvos himno autorių. Spaudos draudimo laikas išmokė lietuvius politinės konspiracijos, kultūrinės konsolidacijos, susitelkimo. Nuostabą turi kelti, kokios sudėtingos organizacijos reikalavo lietuviškos spaudos, lietuviškų knygų leidyba Mažojoje Lietuvoje, gabenimas per sieną, platinimas. Taip, turime sutikti, kad spaudos draudimas paakino lietuvių tautos atgimimą. *Knygnešys, knygnešystė* – tik lietuviams aiškios ir vis dar skaudžios sąvokos, sugrįžusios į sąmonę sovietinės okupacijos metais.

Kodėl apie tai kalbame? Kad mummyse gyvas liktų ir vis stiprėtų sąmoningumas, sąmoningas suvokimas, kas yra mūsų savastis, mūsų laisvė, kuri yra ir kalbos laisvė, gal net pirmiausia kalbos laisvė. Šiandien mums sunkiau nubrėžti griežtą ribą tarp savojo ir priešo, postmodernus pasaulis yra daugiopai susipynęs. Bet viena turi būti mums aišku – kas yra mūsų, kas yra mūsų savasties dalykai, kas yra mums mūsų prigimtinė kultūra, kas yra mūsų prigimtoji kalba, kas yra laisvė laisvai, jei ir klystant, ir pasitaisant, apie tai mąstyti, rašyti. Svarbiausia mums – stiprinti savumą, savastį, neatskiriamus nuo kalbos, kultūros. Ir kartu suprantant, jog negalime turėti visai atskiro likimo, kad mūsų reikalai vis labiau jungiasi su kitų tautų reikalais. Visgi turime būti stiprūs, kad galėtume būti gerbiami. Pralaimėti yra sunku. Sunku pralaimėti ir sukilimą, ir spaudos laisvę. Pralaimėjimas rodo, kad buvai silpnesnis. Turime įsitvirtinti savo žemėje ir pasaulyje iš savo galių, iš savo sąmoningumo, iš moralinių ir nacionalinių vertybių jautimo, nepriešinant jų kitiems, bet jaučiant ir atskirumą.

Kas šiandien mums yra svarbiausia kaip laisvai kalbantiems žmonėms? Ką turėtų įsidėmėti mūsų jaunieji piliečiai, taip prasmingai dalyvaujantys Spaudos, kalbos ir knygos šventėje, dainuojantys, skaitantys ir Kristijoną Donelaitį? Kad labai svarbu žinoti, jog kalbėdami mes liečiame ir žmogaus pasaulį – kenkiame jam, kai kalbame, sakome tai, kuo patys netikime. Stipriname žmogiškumo pamatus, kai mūsų žodžiai sutampa su mūsų mintimis, pozicijomis. Turime suvokti, kad didžiausia laisvė ir yra kalbėti savimi, neapsimesti, tikėti tuo, ką sakai. Kad geros knygos yra ir mūsų kalbos mokytojos, mūsų sąmonės ugdytojos. Skaityk knygas, kultūringai kalbėk telefonu, dirbk, nešiook džinsus, ir gyvenimas bus tau palankus, – taip jaunas ir gabus Vilniaus universiteto lazerininkas perteikia savo programą, beveik diktantišką. Truputį „džinsišką“, bet ir atsargiai imperatyvią, kudirkišką: „Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdus / Ir dirvos ne'pleiski!“ („Labora“). *Dirbk, savo dirvos neapleisk.*

Ir šitą pamoką mums duoda Spaudos, kalbos ir knygos diena.